

UDK 81'27
Stručni rad
Primljen 19. prosinca 2001.
Prihvaćen za tisak 6. veljače 2002.

Ljudmila Vasiljeva

(Людмила Васильєва)
Львівський нац. університет ім. Івана Франка
Філологічний факультет
вул. Університетська 1
УА-79 000 ЛЬВІВ
ljvasiljeva@mail.lviv.ua

SOCIOLINGVISTIČKA KONSTELACIJA UNUTAR ŠTOKAVSKOGA SUSTAVA S OSOBITIM OBZIROM NA CRNOGORSKI STANDARDNI JEZIK (JEDAN OD SUVREMENIH PRISTUPA STANDARDNIM JEZICIMA)

Polazeći od postavke da jezik kao sustav podliježe lingvističkim, a jezik kao standard sociolingvističkim zakonitostima, u radu se analizira odnos crnogorskoga standarda u odnosu prema štokavskom sustavu u cjelini i pojedinačnim standardnim jezicima u okviru toga sustava. Usporedba se provodi na svim jezičnim razinama: od fonološke do leksičke i morfološke razine.

Podjela srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskoga jezika na četiri književnojezična standarda, iako je riječ o procesu potpuno prirodnom i pripremljenom prethodnim razdobljem razvitka toga jezika, procesu koji se odvijao u granicama jezičnih zakonitosti i koji je već nazivom novih jezika označio novu stvarnost – svejedno postavlja brojna pitanja, povezana sa zakonitostima jezičnoga sustava i jezičnoga standarda i izaziva nemali broj diskusija među lingvistima. Te su diskusije izazvane i različitim pogledima na problem raspada srpsko-hrvatskoga jezika. Različita tumačenja te pojave uvjetovala su i pojavu različitih termina za oznaku štokavskoga jezika sustava.¹

¹ Npr. Bagdasarov piše o “općesrpskohrvatskim elementima u standardnim jezicima” (Bagdasarov 2001: 1240), što, po našem mišljenju, metodološki nije logično jer je u suprotnosti s poimanjem jezika kao sustava i jezika kao standarda.

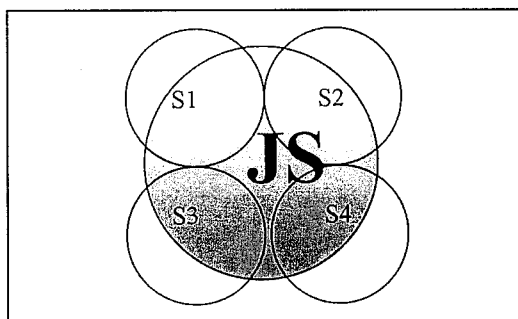
U genetskolingvističkom smislu govori kojima se služe Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci pripadaju istomu jeziku sustavu. U tom su jeziku sustavu duže vrijeme postojala četiri standarda, koji su u posljednje vrijeme – u početku neslužbeno, a potom i službeno – funkcionirali kao varijante. Dogovorni srpsko-hrvatski standardni jezik pokazao se više kao tendencija ili idealni cilj nego kao realnost, dok su, s druge strane, varijante u svakom trenutku bile u stanju postati standardima, kada ih u tome ne bi sprječavala postojeća jedinstvena jezična norma. To potvrđuje ponajprije postojanje u tom sustavu normi određenoga broja primjera koji su se razlikovali te su proglašavani dubletama koje su se mogle međusobno zamjenjivati radi očuvanja jedinstvenoga komunikacijskoga prostora. S nestankom ekstralingvističkih čimbenika zbog širih političkih i ratnih zbivanja tijekom posljednjih godina i s njima povezanoga raspada jedinstvene jezične norme, varijante su profunkcionirale kao standardni jezici u skladu s vlastitim, zasebnim normama.

Uz sustav se, kao što je poznato, ne vezuju povijest, kultura, književnost, vjera, politika i drugo kao čimbenici nacionalnoga identiteta. Naprotiv, uz standard se vezuju (Silić 1996: 187–193). Te su činjenice i potaknule razvoj različitih standardnih jezika: hrvatskoga, srpskoga, bošnjačkoga i crnogorskoga u okvirima istoga štokavskoga sustava. Jedan jezik sustav, koji može imati nekoliko jezika standarda, daje mogućnost različitim nacionalnim društveno-političkim zajednicama formirati u svojim granicama vlastiti standard ako za to postoje odgovarajući lingvistički, sociolingvistički i ekstralingvistički uvjeti i razlozi. U skladu s tim, hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski standardi imaju sve potrebne pretpostavke da postoje i funkcioniraju kao zasebni jezici. Ono što je za jedan standard normativno, za drugi može biti nenormativno, i ono što je za jedan dijalektalno ili je arhaizam, za drugi može biti sasvim ispravno i u normalnoj uporabi. Štokavske jezične pojave koje su, na primjer, za hrvatsku normu arhaične za crnogorsku su – suvremene. To jest, svaki nacionalni *lingvosocium* na svoj način raspodjeljuje varijacije koje dopušta štokavski sustav, kako na planu socijalne stratifikacije, tako i na funkcionalno-stilističkom planu.

Svaki standardni jezik (nacionalni jezični standard) koji je izrastao na osnovi štokavskoga sustava ima praktično jednak repertoar (paradigmu) socijalno i funkcionalno diferenciranih elemenata, karakterističnih za njegov razvitak. Pri usporedbi elemenata socijalne i funkcionalne diferencijacije jezika s uporabom prisutnih u njoj elemenata

njezina unutrašnjega sustava, taj se jedinstveni sustav raspada na niz standarda (slika 1).

Slika 1.

Zbog toga razlike među standardnim jezicima koji su nastali na štokavskoj osnovi nisu umjetne, nego stvarne, na sociolingvističkom planu apsolutno relevantne. Ni Crnogorcima, ni Srbima, ni Hrvatima, ni Muslimanima-Bošnjacima nije potrebno izmišljati jezične razlike da bi dokazali pravo na vlastiti standardni jezik: oni su ga već dobili u samoj specifičnoj crnogorskoj, srpskoj, hrvatskoj, bošnjačkoj supstanciji štokavskoga sustava i u praktičnoj uporabi.²

Crnogorski se jezik od ostalih jezika zasnovanih na štokavskom sustavu razlikuje po tome što je on opisan, ali njegova norma još nije predložena za opću uporabu u Crnoj Gori, to jest crnogorski jezik nije

² Budući da su normativni priručnici, gramatike i pravopisi, srpskoga i hrvatskoga jezika općepoznati, navest ćemo ovdje samo neke naslove koji se tiču opisa bošnjačkoga i crnogorskoga standardnoga jezika: S. Halilović: *Pravopis bosanskog jezika*, Sarajevo, 1996; Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić: *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, 2000; V. Nikčević: *Piši kao što zboriš*, Podgorica, 1993; V. Nikčević: *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje, 1997; V. Nikčević: *Gramatika crnogorskog jezika*, Podgorica, 2001.

³ Službeni dokument koji regulira jezična pitanja u tzv. Novoj Jugoslaviji od 1992. godine jest Ustav Savezne Republike Jugoslavije. Njime je ustaljen jednodimenzionalni naziv jezika, to jest srpski jezik. U Ustavu se ustvrđuje da je u "...Saveznoj Republici Jugoslaviji u službenoj upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi u skladu sa ustavom i zakonom", što znači da je ćirilica osnovno srpsko pismo, a latinica "upotrebljava se kao pomoćno pismo bez formalne službenosti..." (Брборић 1996: 29). Polazeći od toga Ustav Republike Crne Gore nekoliko mjeseci poslije proglašenja saveznoga ustava također određuje naziv jezika, što u samom dokumentu izgleda ovako: "U Crnoj Gori je u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskoga izgovora" (Брборић 1996: 29).

službeni državni jezik.³ Tijekom svoga postojanja jezik je ove regije imao razne nazive, tretiran je uglavnom kao podvarijanta istočne (srpske) varijante (Брборић 1996: 22). Njegove su se karakteristike poistovjećivale sa srpskom varijantom, ali je ipak istican ijekavski izgovor refleksa staroga ě. Na primjer, u Enciklopediji Jugoslavije u izdanju iz 1990. godine za crnogorski se jezik kaže: "...u lingvističkom smislu je ijekavska verzija istočne varijante" (Brozović, Ivić 1990: 88). Takvu su razumijevanju crnogorskoga jezika pridonijeli zajednički procesi u normiranju za vrijeme postojanja jedinstvenoga srpsko-hrvatskoga standardnoga jezika na tim prostorima djelovanjem nekih objektivnih okolnosti – snažnoga utjecaja srpsko-crnogorskoga religijskoga zajedništva i prenošenja toga zajedništva na područje etničkoga zajedništva (Nikčević 1993: 8–9), a također i otvorenost komunikacijskoga prostora Crne Gore srpskim utjecajima. Potonju činjenicu potvrđuju podaci iz kojih je razvidno da je medijski prostor Republike Crne Gore za vrijeme bivše Jugoslavije bio 65,56 % pokriven srpskom periodikom, imajući pritom samo 29,54 % vlastitih novinskih izdanja (Šipka 1989: 284). Usporedbe radi navodimo podatke o recepciji srpskoga tiska u drugim republikama nekadašnje Jugoslavije: u Hrvatskoj – 3,03 %, u Bosni i Hercegovini – 1,76 %, u Sloveniji – 0,09 %, u Makedoniji – 0,02 % (Šipka 1989: 284). Taj nekadašnji crnogorski jezik nazivali su još 'crnogorskim standardnojezičnim izrazom', a također i 'crnogorskom upotrebom' u granicama srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskoga ili srpskoga jezika. Na Prvom hrvatskom slavističkom kongresu (Pula, 1995) jezikoslovci su ga i službeno nazvali 'crnogorskim jezikom' (Nikčević 1997a: 319–335), iako su neki autori i ranije rabili taj termin (Isaković 1992: 496; Nikčević 1992: 12).

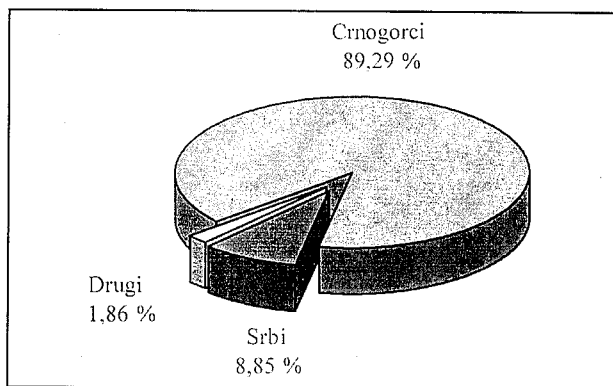
Sve što se događa oko crnogorskoga jezika danas izaziva određenu napetost u zemlji, a njezino razrješavanje u ovom trenutku povezuje se sa stjecanjem statusa nezavisne države (Tunić 2001: 3). Kako ovo pitanje za svoje konačno rješenje zahtijeva niz državnih i pravnih postupaka, kao što su referendum, razni pravni akti itd., mi smo odnos stanovnika Crne Gore prema jezičnim pitanjima odlučili rasvijetliti provođenjem sociološkoga anketiranja raznih skupina stanovništva te republike. Anketa je provedena tijekom jednoga mjeseca, počinjući od 1. ožujka 2001. godine. Anketom je obuhvaćen svaki stoti stanovnik Crne Gore.

Sociološko je ispitivanje bilo anonimno, imalo je karakter slučajnoga odabira i obuhvaćalo je tri osnovne skupine stanovništva. Starosne skupine označivali smo ovako: odraslo stanovništvo, studenti visokih

škola i viših učiteljskih ustanova te učenici starijih razreda srednjih škola. Anketiranje je provedeno u najvažnijim kulturnim središtima Crne Gore: Podgorici, Cetinju i Nikšiću. U ostalim mjestima Crne Gore ispitivanje se nije provodilo jer ona nemaju veću koncentraciju važnijih kulturno-prosvjetnih ustanova. Međutim, stanovnici drugih mjesta, bez sumnje, sudjelovali su u ispitivanju jer je anketa provedena u raznim mjestima za koje je karakteristična fluktuacija ljudi. U okviru skupine odrasloga stanovništva anketirani su, među ostalim, djelatnici ministarstava (prosvjete, pravosuđa i dr.), novinari, djelatnici kulturno-prosvjetnih ustanova (Matica crnogorska), članovi i djelatnici Dukljanske akademije nauka, učitelji, bibliotekari, pisci, radnici, inženjeri, radnici u privatnom poduzetništvu, policajci, umirovljenici i dr. Anketirali smo žene i muškarce. Anketiranje je provedeno i među studentima, budućim glazbenicima, umjetnicima, pravnicima, sociolozima, ekonomistima, inženjerima i učiteljima, posebno filolozima, na fakultetima u Podgorici, Nikšiću i Cetinju. Pri izboru srednjih škola u anketiranju smo dali prednost specijalnim srednjim školama raznih usmjerenja, posebno tehničkoga, glazbenoga i dr. Radi veće vjerodostojnosti rezultata ispitivanje smo provodili na ulicama, u poštama, bankama, ugostiteljskim objektima, u sredstvima javnoga prometa, tj. anketirali smo ljude po načelu slučajnoga odabira ispitanika, koje smo zamolili da na anketnom listiću napišu i svoju profesiju.

Anketni su se listići, ovisno o dobi anketiranih, donekle razlikovali. Neznatna se razlika ticala formulacija pitanja: “Kojim jezikom govorite na poslu?” – za odrasle, “Kojim jezikom govorite na fakultetu?” – za studente, “Kojem jeziku daju prednost u predavanju Vaši nastavnici?” – za učenike, iako nam je bilo poznato da se jezik, koji se u ško-

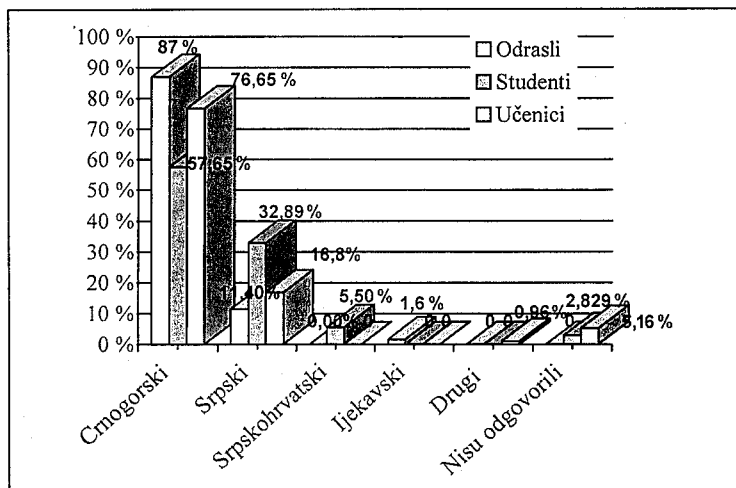
Slika 2. Nacionalni sastav anketiranih

lama predaje kao materinski, službeno naziva srpskim, bez obzira na pokušaje nekih nastavnika da ga nazivaju crnogorskim (Mrđak 2000: 11). Da bismo doznali koliko su učenici upoznati s problemima vezanim uz crnogorski jezik, u učeničkim anketama bila su navedena i ovakva pitanja: “Jeste li čuli kada za crnogorski jezik od svojih učitelja?”, a uporabu crnogorskoga jezika u nastavi na fakultetu provjeravali smo pitanjem – “Kojem jeziku daju prednost u predavanju Vaši predavači?”

Radi potpunijeg uvida u jezičnu situaciju i odnosa prema njoj pripadnika raznih nacionalnih skupina na prostorima Crne Gore u anketi smo postavili i ova pitanja: “Što ste po nacionalnosti?”, “Postoje li, po Vašem mišljenju, crnogorske posebnosti u jeziku?”, “Ima li jezik u Vašoj zemlji dovoljno posebnosti da bi se nazvao crnogorskim?”, “Kojim je jezikom pisao Njegoš?”, “Kojim jezikom govorite na poslu (na fakultetu)?”, “Govorite li ekavski, ijekavski, ili miješate ta dva govora?”, “Je li potrebno da se u Vašoj državi službeni jezik zove crnogorski?”, “Koji biste jezik željeli u službenoj upotrebi u Crnoj Gori?”. Odgovore na posljednje pitanje donosimo u obliku grafikona koji prikazuje i dob ispitanika.

Slika 3. Suodnos među odgovorima anketiranih na pitanje o jeziku u službenoj upotrebi u Crnoj Gori

Kao što vidimo, velika većina stanovništva svih triju dobnih skupina izjasnila se za službenu uporabu crnogorskoga jezika u Crnoj Gori,

te na taj način potvrdila svoju zainteresiranost za promjenu postojeće jezične situacije u zemlji.

Osnovni praktični vodiči za upotrebu crnogorskoga jezičnoga standarda jesu *Pravopis crnogorskoga jezika*, priručnik *Piši kao što zboriš*, *Gramatika crnogorskoga jezika*, koji se zasnivaju na fonološko-morfološkoj pravopisnoj normi, a veze među riječima odražavaju se na pismo uzimanjem u obzir morfoloških načela (Nikčević 1997b: 15). Tako su osnovnim načelima crnogorskoga jezika postali: 1. "Piši kao što govoriš, a čitaj (govori) kako je napisano!" 2. "Drži se normi crnogorske opće pravilnosti!" 3. "Tuđe piši kao svoje!" (Nikčević 1997b: 15). U crnogorskom pravopisu ravnopravno supostoje dva pisma: latinica i ćirilica. Ipak crnogorski standardni jezik, u usporedbi s drugim štokavskim standardnim jezicima, karakteriziraju specifični fonemi, koji bi se mogli smatrati svojstvenima samo crnogorskomu jeziku jer ih u drugim spomenutim jezicima nalazimo isključivo na razini alofona. Zbog toga ti fonemi nisu ni mogli naći svoj grafemski izraz u srpskom i hrvatskom pismu. Autor *Pravopisa crnogorskoga jezika* posudio je grafeme za označavanje karakterističnih crnogorskih glasova iz poljske abecede jer su poljskom jeziku ti fonemi također svojstveni, te za njih imaju i odgovarajuće grafeme. Tako meki srednjejezični glas *s* piše *ś* (npr. *śajan*, *śeme*, *śever*, *śen*, *śutra*, *śekira* itd.), meko je *z* u pismu *ź* (npr. *izesti*, *izđeljati*, *izđikati*, *koži*, *żakati*, *żalo*, *pożakati* itd.). Ti se glasovi u crnogorskom jeziku javljaju za vrijeme tzv. nove jekavske jotacije. Često dolaze u deminutivima: *Śara*, *Śobo*, *Peśo*, *Tuśa*, *Buśa*, a također i u imenima naseljenih mjesta: *Ovśena Dolina*, *Preśeka*, *Glavica Koža*, *Kożevici*, *Koži Brijeg*. Osim toga u crnogorskom jeziku javlja se i afrikata *dz* koja se bilježi grafemom *z*. Dolazi najčešće u općim imenicama, npr.: *biza*, *bizin*, *sinzula*, *sira*, u osobnim imenima i prezimenima: *Zano Borozan*, *Burzan*, u imenima gradova: *Malenza*. Taj je *z* fonem također kodificiran kao normativan. Tako crnogorski jezik ima 33 slova. Crnogorska latinica i ćirilica izgledaju ovako:

1) A, a, 2) B, b, 3) C, c, 4) Č, č, 5) Ć, ć, 6) D, d, 7) Dž, dž, 8) Đ, đ, 9) E, e, 10) F, f, 11) G, g, 12) H, h, 13) I, i, 14) J, j, 15) K, k, 16) L, l, 17) Lj, lj, 18) M, m, 19) N, n, 20) Nj, nj, 21) O, o, 22) P, p, 23) R, r, 24) S, s, 25) Š, š, 26) Ś, ś, 27) T, t, 28) U, u, 29) V, v, 30) Z, z, 31) 3, z, 32) Ž, ž, 33) Ż, ź.

1) A, a, 2) Б, б, 3) В, в, 4) Г, г, 5) Д, д, 6) Ђ, ђ, 7) Е, е, 8) Ж, ж, 9) Џ, џ, 10) 3, з, 11) С, с, 12) И, и, 13) Ј, ј, 14) К, к, 15) Л, л, 16) Љ, љ, 17) М, м, 18) Н, н, 19) Њ, њ, 20) О, о, 21) П, п, 22) Р, р, 23) С, с, 24) Т, т, 25) Ћ, ћ, 26) У, у, 27) Ф, ф, 28) Х, х, 29) Ц, ц, 30) Ч, ч, 31) Џ, џ, 32) Ш, ш, 33) Ћ, ć.

Među specifične crnogorske fonološke crte pripadaju i refleksi staroga glasa *ě* – trofonemski niz i-j-e (dvosložno *ije*) u dugim slogovima, npr. *vrijeme, dijete, lijepo*, za razliku od diftonškoga *ie* u bošnjačkom i hrvatskom jeziku⁴: *vrieme, diete, liepo*; u kratkim slogovima *je: pjesma, vjera, bježati, Svjetlana, Zvezdana* (a ne npr. *Vera, Svetlana, Zvezdana*); *i* ispred *o, j, lj*: *vidio, šedio* (umjesto *sjedjeo*) (Nikčević 1993: 14); *t, d, c + j* (gdje je prvotno stajao glas *e*) prelazi u *će, đe: ćerati, ćedilo, vrćeti, lićeti, đed, đegod, đevojka, đeca, viđeti, ovđe, onđe*; u imenima: *Nedeljko, Međeđe, Međedović, Ćedilo, Ćetko, Ćetna* (Nikčević 1997: 44–45). Te činjenice autor povezuje s tzv. fonološkom jekavicom (Nikčević 1997: 45–47). Po našem mišljenju morfofonološku⁵ pojavu u navedenim slučajevima ne treba tumačiti kao problem *ě*: *j* u ovom standardu ponaša se kao samostalan fonem, budući da *j* u *je* kao refleks *ě* ne izaziva jotaciju (usporedi hrvatski ili bošnjački *vidjeti*).

Izložene činjenice povezane su s odrazom fonoloških osobitosti crnogorskoga jezika na pismo. Autor pravopisa daje neka objašnjenja u svezi s navođenjem u pravopisu dubletnih formi. Takve su: *viđeti* i *vidjeti*, *plamćeti* i *plamtjeti*, *ženica* i *zjenica*, *šeći* i *sjeći*. Na prvom mjestu autor navodi oblike *vidjeti*, *plamtjeti* itd., a na drugom – *viđeti*, *plamćeti*, poslije infinitiva navode se posebno i svi ostali oblici: *vidjeti* : *viđeti, vidim, vidjeh* : *viđeh, viđah, vidio... vidjev(ši) : viđev(ši)* (Nikčević 1997: 122), da ne bi bilo nesporazuma oko toga na koji se oblik odnose navedeni primjeri.

Što se tiče varijanti *ž* : *z*, *š* : *s*, u pravopisu djeluje isto pravilo. Po mišljenju njegova autora, potrebno je objašnjenje pitanja – kako pisati glasove ispred mekih suglasnika. Analogno tomu što se oblici *izljubiti, izđikati* pišu *izljubiti, izđikati* i *izljubiti, izđikati*, oblici *istjerati, sljuštiti* također imaju dva načina pisanja: *išćerati, šljubiti* te *išćerati, sljubiti*, premda takvo pisanje odstupa od postojećega pravila u crnogorskom pravopisu o granici prefiks + osnova, kojega se treba pridržavati svugdje gdje za to postoje fonetski uvjeti (Nikčević 1997b: 122).

Polazeći od toga, autor pravopisa smatra da je u crnogorskom standardu narušen i suodnos pri promjenama staroga jata. Osim *d + je, t + je, z + je, s + je* primjećuju se i refleksi *đ + e, ć + e, z + e, s + e*.

⁴ Autor pravopisa crnogorskoga jezika podržava mišljenje D. Brozovića glede jednosložne (dvoglasničke) realizacije dugoga jata u hrvatskom jeziku. Po Brozovićevu mišljenju njegova dvosložna realizacija svojstvena je samo poeziji pa je u stvari stilem (Brozović 1998: 169).

⁵ Jotaciju smatramo fonološkom razlikom na morfološkoj razini, te rabimo termin “morfofonologija” (Silić 1998: 8–9; Silić 1999: 242).

U takvu slučaju ni odnos *l + je* neće biti odnos *l + je*, već *lj + e*, a *n + je* nije *n + je*, nego *nj + e*, što opravdava pisanje *izlječiv* i *sljedeći* (Nikčević 1997b: 122). Uzimajući u obzir navedeno objašnjenje jotacije u primjeru *s d + j*, ipak smatramo da je u navedenim slučajevima, na primjer, i u glagola *bijes/n/jeti – bješnjeti*, riječ o istoj morfofonološkoj pojavi kao i u primjerima *ded, đegod, đevojka, đeca, videti* itd. *N* se ne stapa s *j* u fonem *nj*, već, ponašajući se kao samostalan fonem, stvara spoj *n + j*, što dalje uzrokuje odgovarajuću asimilaciju.

Polazeći od načela da je crnogorski jezik sačuvao jasnu opoziciju između tvrdih i mekih glasova (fonema) *ž i ž, š i š*, a ne samo u parovima *dž i đ, č i ć*, glasove *ž i š* ispred mekih suglasnika treba pisati kao *ž i š*, dakle: *lišće* i *grožđe*, a ne *lišće* i *grožđe*, kako se to piše u jezicima koji takve opozicije suglasnika nemaju. Po tome se crnogorski standard korjenito razlikuje od srpskoga, hrvatskoga i bošnjačkoga (Nikčević 1997b: 122).

Fonološkim osobitostima crnogorskoga jezika pripadaju i sažimanja pridjevskih završetaka: *Andrin, Boži* (srp. *Андријин, Божију*), te uporaba glagolskih pridjeva na *-l* bez *-o*: *čitā, pišā*, oblika *-o* priloga *kā* (srp. *као*).

Među najvažnije morfološke posebnosti crnogorskoga jezika pripada tzv. 'morfološka ijekavica', tj. uporaba, uz uobičajene padežne završetke za genitiv, dativ, lokativ i instrumental zamjenica i pridjeva (*-im, -ih, -ima*), i alternativnih završetaka: *-ijem, -ijeh, -ijema*, koji su široko rasprostranjeni i zastupljeni u crnogorskim narodnim govorima (Nikčević 1997b: 47–48).⁶ U srpskom, bošnjačkom i hrvatskom jeziku spomenuti oblici drže se zastarjelicama, dijalektizmima, provincijalizmima ili pak imaju stilističku funkciju (Nikčević 1997b: 47–48)⁷: *našije(h), dobrije(h); našijem, dobrijem; našijema, dobrijema; s ovijem, lijepijema* itd. Dalje, u crnogorskom standardnom jeziku sačuvan je u nominativu i akuzativu jednine historizam *kami* i skraćeni oblik *kam* (koji se često upotrebljava u značenju sinonima za 'jedno', 'slabo'), npr. *kami mu je bolje, kami je zaradio, kami mu je rodilo*; postojanje skraćenoga oblika imenica tipa *plam* (*Udario mu je plam u lice*), *pram* (*Podigao se pram magle*), *grun* (*Ponio je u tuđinu grun zemlje*), uporaba arhaične imenice *poli* (*polu*) u značenju 'polovinu', npr. *poli*(*polu*)

⁶ Neki srpski jezikoslovci smatraju takve oblike u crnogorskom jeziku realnošću povezanom s osobitostima ijekavskoga izgovora i drže da ih treba prihvatiti kao dubletne oblike (Peco 1994: 23).

⁷ Vidi i Brozović 1998: 169, Katičić 1996: 177.

jada, a također i alternativno: *na poli* (*Izdao sam mu imanje na poli; Presijeci to na dvije pole*); deklinacija osobnih imena tipa *Savo, Sava, Savu, Savov* (za muški rod), a *Sava, Save, Savi, Savin* (za ženski rod), dok je u srpskom jeziku: *Sava, Save, Savi* itd. za muški rod; također i deklinacija odmilica tipa *Božo, Boža, Božu* (muški rod); *Brana, Brane, Branin* (samo za ženski rod); imena grčkoga podrijetla u crnogorskom imaju oblik *Arsenije, Arsenija, Arseniju* (u srpskom standardu ona glase: *Arsenija, Arsenije, Arseniji*); u crnogorskom se sačuvao i stari oblik zamjenica u dativu i lokativu jednine na *-e* kao alternativan oblik završecima na *-i*: *mene, tebe, sebe : meni, tebi, sebi* (*Daj mene tu knjigu; Tebe ću vratiti oni dug; Sebe sam odredio najveći dio*); isto tako i stari oblik genitiva upitne i odnosne zamjenice *što – česa*; uporaba enklitičkih oblika zamjenica *ne, ve* u akuzativu množine kao alternante oblicima *nas, vas*: *Oni ne zaobilaze; Vi ne mrzite; Molimo ve kao braću*; uporaba zamjenica *ovi, oni* kao alternanta oblicima *ovaj, onaj*, npr.: *Ovi vas čovjek gleda*; uporaba supina kao alternativnoga oblika infinitivu: *reć, peć, sjeć, radit, pisat, slušat : reći, peći, sjeći, raditi, pisati, slušati*; uporaba ostataka povijesnih glagolskih oblika prezenta pod utjecajem konjugacije atematskih glagola: *velju, viđu* i oblika imperativa *viđi* umjesto *velim, vidim, vidi*; aktivna uporaba imperfekta, koji je u srpskom standardu sačuvan samo kao arhaizam te uporaba prijedloga *su* (*Su čim ćemo radit?*) s instrumentalom pod utjecajem prefiksa *su-* (*sukrivac, sulud*).

Što se sintakse tiče, crnogorskomu je standardnomu jeziku svojstveno sljedeće: veća zastupljenost instrumentala s prijedlogom *s(sa)* od instrumentala bez prijedloga: *kopa s motikom, radi sa srpom*; uporaba akuzativa umjesto lokativa s prijedlozima *u, na* (*živi u selo, stoji na Cetinje*); postojanje varijanti uporabe akuzativa i instrumentala s prijedlozima *nad, pod, pred, za* uz primjetnu prevagu varijante s akuzativom, pri čemu su iznimka jedino imenice ženskoga roda koje u navedenim slučajevima češće dolaze u instrumentalu: *ostali su pod put, za brijeg; pred volove : pred volovima; eto ih pod murvu : pod murvom, pod murve, pod murvama : stani pod onom murvom : pod onu murvu*; podudaranje genitiva i lokativa pri uporabi prijedloga *po* te uporaba genitiva s distributivnim značenjem, na primjer *Skita se po sela(h)*, umjesto *Skita se po selima*, kako je to uobičajeno u drugim štokavskim standardnim jezicima; podudaranje akuzativa i lokativa u uporabi s prijedlozima *u* i *na* u korist akuzativa: *Ide u grad* i *Živi u grad*; *Stanjuje na selo* i *Putuje na selo* (Nikčević 1993: 12–18; Nikčević 1996: 91–101).

Prozodiju crnogorskoga jezika karakterizira očuvanje štokavskoga prozodijskoga sustava s četiri naglasaka, ali u jugozapadnoj Crnoj Gori i na području Boke kotorske u govoru se širi tendencija prema miješanim naglasnim sustavima: tronaglasnim i dvonaglasnim sustavima, koji, doduše, dosada nisu i službeno uneseni u pravopise i priručnike crnogorskoga standardnoga jezika.

Dosta su izražene razlike u leksiku i frazeologiji, koje su uvjetovane u prvom redu specifičnošću crnogorskih narodnih govora. Evo nekoliko primjera takvih leksema usporedo s adekvatnim srpskim izrazima: *lasno* = *lako*, *varen*, -a, -o = *kuvan*; *velji*, -a, -e = *veliki*; *više* = *iznad*; *viši*, -a, -e = *veći*; *golemo* = *mного*; *grk*, *grka* = *gorak*, *gorka*; *dodavolji* = *nijedan*; *dignuti se*, *dignem se* = glagol svršenoga vida *ustati*. Po mišljenju V. Nikčevića samo je neznatan broj crnogorskih leksema i frazema ušao u rječnike srpskog/srpsko-hrvatskoga jezika jer su oni, po mišljenju autora tih rječnika, imali i odveć malenu teritorijalnu rasprostranjenost (Crna Gora doista i jest teritorijalno nevelika zemlja). Crnogorizmi su u rječnicima narodnoga jezika dobili status dijalektizama i provincijalizama. Velik dio crnogorskoga leksika i frazeologije, koji se sada vraćaju u optjecaj, nalazi se u rječniku djela Petra II. Petrovića Njegoša M. Stevanovića i R. Boškovića (1974), a također i u dvotomnom izdanju rječnika jezika Petra II. Petrovića Njegoša M. Stevanovića i M. Vujanića (1983), rječniku M. Stanića (1991) te rječnicima djela S. M. Ljubiše i M. M. Popovića. U tijeku je rad na novom rječniku crnogorskoga jezika (Nikčević 1993: 12–18; Nikčević 1996: 91–101).

Na temelju svega navedenoga zaključujemo da crnogorski jezik kao zaseban dio štokavskoga sustava s odgovarajućim specifičnostima na različitim jezičnim razinama ima sve sociolingvističke i lingvističke preduvjete da postoji i funkcionira kao zaseban jezik. Imajući na umu i to da su već napravljeni koraci prema njegovoj kodifikaciji – izdani su gramatika i pravopis, postoje odgovarajući priručnici, radi se na rječniku – nadamo se da će navedene posebnosti crnogorskoga jezika, koje za sada svoj izraz nalaze pretežno u usmenoj sferi uporabe jezika, u najskorije vrijeme dobiti u Crnoj Gori i svoj službeni status, tj. postati službenim jezikom Republike Crne Gore.

Na kraju možemo još jednom konstatirati da Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci govore jezicima koji su izrasli na zajedničkoj štokavskoj dijalektnoj osnovici te u tom smislu pripadaju istomu sustavu, ali se u praksi realiziraju kao četiri standardna jezika. Taj je proces manje-više već završen, s tim da bi u crnogorskom slučaju i službena tijela trebala

potvrditi to stanje. Nadamo se da će se to, s obzirom na raspoloženje stanovništva, dogoditi vrlo skoro.

Premda je znatan dio navedenih osobitosti crnogorskoga jezika, a isti je slučaj i s trima drugima standardnim jezicima štokavske provenijencije, prisutan u granicama štokavskoga sustava, svaki od tih jezika na svoj način i sukladno vlastitoj tradiciji te nacionalnim i kulturnim posebnostima upotrebljava jezične činjenice iz cjelokupnoga repertoara štokavskoga sustava. Važno je uočiti da se razlike, osobitosti i oprečnosti, danas svojstvene srpskomu, bošnjačkomu, hrvatskomu i crnogorskomu standardu, nisu mogle pojaviti istodobno. Formiranje je posebnih standarda proces koji je trajao dugo. Njegov se početak podudara s početkom postojanja srpsko-hrvatske norme, što se ogleda u njezinoj labilnosti i toleriranju varijanata. Uspostava i postojanje srpsko-hrvatske norme nisu mogli prekinuti taj proces, mogli su ga tek privremeno usporiti i oslabiti.

Literatura

- Bagdasarov, A. R., 2001: Socijalno-politički aspekti funkcioniranja leksičkoga sustava suvremenoga hrvatskoga jezika, *Forum*, 7–9, 1240–1249.
- Брборић, Б., 1996: Предисторија и социолингвистички аспекти, *Српски језик на крају XX века*, Београд, 17–35.
- Brozović, D., i P. Ivić, 1990: Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb.
- Brozović, D., 1998: Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme, *Jezik*, 45, 161–176.
- Isaković A., 1992: *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*, Sarajevo.
- Katičić, R., 1996: Načela standardizacije hrvatskoga jezika, *Jezik*, 43, 170–180.
- Мрдак, Н., 2000: Каћа Брковић увела “црногорски језик”, *ДАН*, 5. септембар, 11.
- Nikčević, V., 1992: U crnogorskom ustavu crnogorski jezik, *Monitor*, Podgorica, 31. jul, 12.
- Nikčević, V., 1993: *Piši kao što zboriš*, Glavna pravila crnogorskog standardnog jezika, Podgorica.
- Nikčević, V., 1996: Crnogorski jezik, *Pošetnik o Crnoj Gori i Crnogorstvu*, Cetinje, 91–101.

Nikčević, V., 1997a: Dodiri, prožimanja i međusobni uticaji crnogorskog i hrvatskog jezika u Boki i dubrovačkoj regiji, *Etno(socio)lingvističke paralele, Prvi hrvatski slavistički kongres*, Zagreb, 319–335.

Nikčević, V., 1997b: *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje.

Peco, A., 1994: Naša ijekavština – juče, danas i sutra, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 3, Podgorica, 23–29.

Silić, J., 1996: Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, *Riječki filološki dani*, Zbornik radova 1, Rijeka, 187–193.

Silić, J., 1998: *Hrvatski jezik 2*, Zagreb.

Šipka, M., 1989: Srpskohrvatsko govorno područje kao komunikacijski prostor, *Sveske instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 26–27, 284–294.

Tunjić, A., 2001: Crna Gora izlazi iz Jugoslavije, *Vjesnik*, 21. travnja, 3.

SOCIO-LINGUISTIC AND LINGUISTIC PREMISES EXISTENCE OF MONTENEGRIN LANGUAGE

Summary

Language as a system is subject to linguistic, and language as a standard – to socio-linguistic laws. This dichotomy presents Shtokavian system respectively as a possibility for the realization in four standards: Serb, Croatian, Bosnian and Montenegrin. The differences between them can be found on all language levels and relevant to the peculiarities in culture, mentality and thus are conditioned by socio-linguistic factors. Montenegrin Language as one of such languages has only appertaining features on all linguistic levels. In phonetics – phonemes *ś, ź, ʒ*, especially the character yotation, phonologic “yekavitca”; in morphology – morphological “ijekavitca”, special declination of personal names and petnames, using old forms of nouns, pronouns, infinitive derived from supine, historical forms in present; in syntax special comparatively with Serbo-Croatian and three other levels prepositional and noun structures. Some changes are sin in vocabulary and phrase structures.

Ključne riječi: štokavski sustav, crnogorski jezik, standardni jezik, fonološka jekavica, morfološka ijekavica

Key words: Shtokavian system, Montenegrin language, stadard language, phonologic “yekavitca”, morphological “ijekavitca”